

Czy Jan Chrzyciel Mallet wykonał rozkaz wielkiego księcia Konstantego?

Spóźniona mapa

HENRYK BARTOSZEWICZ

Jeszcze do niedawna badacze zastanawiali się, czy rozkaz z 1814 r., w którym książę Konstanty domagał się przedłożenia dokładnej mapy Warszawy i okolic, został wykonany. Dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia udało się dotrzeć do mapy autorstwa Jana Chrzyciela Malleta z 1815 r., która potwierdza wykonanie tego rozkazu, a równocześnie uznawana jest za pierwsze dzieło kartograficzne Korpusu Inżynierów Wojskowych okresu Królestwa Polskiego.

Powstanie nowoczesnej polskiej kartografii wojskowej wiąże się z działalnością służb inżynierskich armii Księstwa Warszawskiego. Ich organizatorami byli przede wszystkim oddelegowani przez Napoleona oficerowie armii francuskiej, a pierwszym szefem w 1809 r. – francuski pułkownik, później generał, Jan Pelletier (jego zastępcą był major Aleksander Alfonse). W tym samym czasie w wojsku polskim znalazł

się także major Jan Chrzyciel Mallet, urodzony w Marsylii w 1777 r., mianowany w marcu 1809 r. dyrektorem generalnym inżynierów. W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego kierował on pracami Biura Topograficznego. W odróżnieniu od większości swoich francuskich kolegów nie powrócił po klęskę Napoleona do ojczyzny, lecz pozostał w Polsce, kontynuując karierę w wojskowych służbach topograficznych.

Kartografowie armii Księstwa Warszawskiego, zarówno oficerowie francuscy, jak i polscy (m.in. generałowie: Karol Sierakowski i Michał Sokolnicki oraz kapitan Michał Kado) wykonali wiele opracowań nie tylko niezbędnych dla wojska, ale także istotnych dla funkcjonowania państwa. W tym czasie sporządzano mapy okolic miast: Gdańska, Łęczycy, Ostrołęki i Pułtuska oraz mapy rzek: Wisły, Niemna, Bugu, Narwi i Noteci, a także dróg. Prowadzono również prace związane z wytyczeniem granic Księstwa Warszawskiego, wykonując mapy delimitacyjne. Oficerowie Biura Topograficznego uczestniczyli w przygotowaniu map całego terytorium Księstwa Warszawskiego oraz w pracach nad tzw. mapą Napoleona, czyli mapą Europy w skali 1:100 000. Bolesław Olszewicz w wydanej w 1921 r. monografii *Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny)*, pisze m.in. o znajdującej się w Bibliotece Narodowej w Paryżu mapie Księstwa Warszawskiego z oznaczeniem donacji napoleońskich, wykona-

nej w 1811 r. Zachowane do dziś mapy autorstwa oficerów Biura Topograficznego znajdują się przede wszystkim w archiwalnych i bibliotecznych zbiorach francuskich, a także w archiwach i bibliotekach rosyjskich. Tylko niewielka ich część przechowywana jest w zbiorach polskich.

Jeszcze przed utworzeniem Królestwa Polskiego, w okresie okupacji ziem Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie, armia polska przeszła faktycznie, chociaż nieformalnie, pod dowództwo wielkiego księcia Konstantego. Dokonywano wówczas także jej reorganizacji. Car Aleksander I życzył sobie, aby w wojsku polskim przyjęta została organizacja i regulaminy obowiązujące w armii rosyjskiej. W styczniu 1815 r. na wzór rosyjski utworzono Sztab Generalny Kwatermistrzostwa, na czele którego stanął generał dywizji Maurycy Hauke. Powołanie tej formacji topograficznej przesądziło o organizacji wojskowych prac kartograficznych w armii polskiej. Miała ona prowadzić większość prac topograficznych, chociaż nie wszystkie. Obok Kwatermistrzostwa pracami kar-

Obok: Mapa Warszawy i okolic, 12 czerwca 1815 r., Jan Chrzyciel Mallet, AGAD, Zb. Kart., AK 118

Poniżej: Plan fortyfikacji praskiej, 1811 r., Jan Chrzyciel Mallet, AGAD, Zb. Kart. 548-24

topograficznymi zajmowała się Dyrekcja Korpusu Inżynierów, przy której działało w dalszym ciągu Biuro Topograficzne, utworzone w czasach Księstwa Warszawskiego. W skład obu formacji wchodziło przede wszystkim oficerowie doby napoleońskiej, których część rozpoczęła karierę zawodową jeszcze w okresie niepodległej Rzeczypospolitej. W tym gronie znaleźli się również Francuzi, przede wszystkim Mallet, który objął dowództwo Korpusu Inżynierów Wojskowych i szef Biura Topograficznego major Mikołaj Rouget (od 1820 r. pułkownik).

Korpus Inżynierów Wojskowych w okresie Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej (1815-30) koncentrował swoją działalność przede wszystkim na pomiarach i sporządzaniu planów miast i twierdz. W tym zakresie oznaczało to kontynuowanie prac prowadzonych przez Biuro Topograficzne i Malleta osobiście. Ponadto formacja ta zajmowała się pomiarami rzek i wykonywaniem map hydrograficznych. Największą jej spuścizną kartograficzną stanowią mapy wielkoskalowe Warszawy. Pomiary stolicy były głównym zadaniem realizowanym przez Korpus.

Interesujące, a zarazem do końca nie wyjaśnione pozostają okoliczności powstania *Mapy Warszawy i okolic* Malleta noszącej oryginalny tytuł *Plan de*

la Ville de Varsovie et de ses Environs, którą należy uznać za pierwsze dzieło kartograficzne Korpusu Inżynierów Wojskowych okresu Królestwa Polskiego. Jej powstanie wiąże się z rozkazem wielkiego księcia Konstantego z 1814 r., który będąc już wówczas faktycznym dowódcą wojska polskiego, domagał się przedłożenia dokładnej mapy Warszawy i okolic w promieniu 7 mil. Żądanie to było zapewne związane z obradami Kongresu Wiedeńskiego, gdzie między innymi decydowano o powstaniu Królestwa Polskiego. Na polecenie księcia 26 października 1814 r. generał Kuruta zwrócił się do Malleta o nadesłanie takiej mapy lub o szybkie jej wykonanie.

Bolesław Olszewicz twierdził, że mapa taka prawdopodobnie powstała, chociaż swój sąd opierał na źródłach pośrednich. Hipotezy tej nie podtrzymali Bogusław Krassowski i Barbara Majewska, autorzy pracy *Plany Warszawy 1815-1830* wydanej w 1982 r., twierząc, że rozkaz wielkiego księcia Konstantego nie został wykonany. Pogląd ten okazał się całkowicie błędny. W pierwszej połowie lat 90. Agnieszce i Henrykowi Bartoszewiczom udało się zidentyfikować mapę sporządzoną przez Malleta, której opis zawarł w opublikowanym w 1997 r. katalogu *Plany ogólne Warszawy 1809-1916* w zbiorach *Archiwum Głównego Akt Dawnych*.

Nie ulega wątpliwości, że *Plan de la Ville de Varsovie et de ses Environs*, nieznany wcześniej badaczom, powstał na rozkaz wielkiego księcia Konstantego, chociaż z pewnym opóźnieniem. Decyzje w sprawie polskiej na Kongresie Wiedeńskim zapadły między 4 a 9 czerwca 1815 r. Natomiast na mapie widnieje data 12 czerwca 1815 r. Nie można wykluczyć, że w pierwszej połowie 1815 r. powstało wcześniejsze opracowanie, chociaż wydaje się to mało prawdopodobne. Mallet miał zbyt mało czasu, aby wykonać dwa tak ogromne odrębne zadania. Możliwe byłoby natomiast zrobienie kopii, noszącej póź-

Mapę wykonano w skali około 1:32 000, techniką rękopiśmienną, na podkładzie litograficznym. Swoim zasięgiem obejmuje ona terytorium od Powsina na południu do Jabłony na północy i od Włoch na zachodzie do Woli Grzybowskiej i Kawęczyna na wschodzie. Plan posiada orientację zachodnią. Na mapie zaznaczono granice Warszawy i Pragi oraz rogatki. Zabudowę wyróżniono kolorem czerwonym i czarnym. Zaznaczono miejscowości wokół Warszawy i opisano ich nazwy. Kolorami wyróżniono także sieć wodną: Wisłę, rzeczki, strumienie, kanały i stawy oraz elementy zagospodarowania terenu: lasy, łąki, ogro-

mógł być pomocny w pracy nad tą mapą. Był zapewne w posiadaniu planu Warszawy Josepha Bacha, sporządzonego w 1808 r. i odbitego w 1809 r. w Dreźnie oraz materiałów z pomiarów, jakie wykonywano w okresie Księstwa Warszawskiego w związku budową fortyfikacji wokół Warszawy, które Mallet projektował i nadzorował osobiście.

Zarówno późniejsze dzieje *Mapy Warszawy i okolic*, jak i jej autora były bardzo burzliwe. Jan Chrzyciel Mallet od stycznia 1815 r. był oficjalnie szefem Korpusu Inżynierów Wojskowych w stopniu pułkownika, a w listopadzie tegoż roku awansował do stopnia generała brygady. Korpusem dowodził do 1830 r. Po wybuchu powstania listopadowego opuścił Warszawę z wojskami wielkiego księcia Konstantego. 4 grudnia został aresztowany przez wojska powstańcze, po czym ponownie, z polecenia Józefa Chłópińskiego, został szefem Korpusu. 16 grudnia awansował na stanowisko kwatermistrza generalnego, z którego został odwołany przez kolejnego naczelnego dowódcę powstania Jana Skrzyneckiego. Po upadku powstania powrócił do służby rosyjskiej w stopniu generała lejtnanta.

Ocena postawy i działalności Malleta w armii polskiej nie jest łatwa. Niejasna jest jego postawa w czasie powstania listopadowego. Generał Skrzynecki nie miał zaufania do Malleta i oskarżył go o złe wyposażenie kartograficzne wojska. Zarzucano mu też brak przygotowania teoretycznego oraz uczciwości zawodowej. Nie ulega wątpliwości, że był on jednak doskonałym praktykiem, o czym świadczą zachowane dzieła kartograficzne, których był autorem lub współautorem. Wyniki prac Korpusu Inżynierów Wojskowych, którym Mallet dowodził w latach 1815-30, świadczą, że był też dobrym organizatorem i administratorem.

Natomiast mapa, podobnie jak jej autor, „przeszła” na służbę rosyjską. Nie wiemy tylko, czy najpierw „zdradziła” powstanie listopadowe, czy dopiero po jego upadku znalazła się w zbiorach rosyjskich służb inżynieryjnych. Następnie trafiła do Rosyjskiego Wojskowego Archiwum Historycznego. Do polskich zbiorów archiwalnych powróciła w ramach rewindykacji z ZSRR, na początku lat 60. XX w. Do dzisiaj widnieją na niej dawne znaki „własnościowe” i sygnatury jej nieprawowitych rosyjskich posiadaczy. ■

Fragm. Mapy Warszawy i okolic, 12 czerwca 1815 r., Jan Chrzyciel Mallet, AGAD, Zb. Kart., AK 118

niejszą datę niż oryginał. Jest jednak faktem, że żądana przez księcia Konstantego *Mapa Warszawy i okolic* powstała i dzisiaj przechowywana jest w Zbiorze Kartograficznym Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (sygn. AK 118).

Mapa wielkoskalowa Warszawy Malleta z 1815 r. powstała na papierze podzielonym (po jej sporządzeniu) na 15 arkuszy o wymiarach 21 x 27 cm, naklejonych na płótno, tak aby możliwe było jej złożenie do formatu 1 arkusza. Wymiary całości wynoszą 107 x 81 cm.

dy, parki, wiatraki i fortyfikacje. Ponadto umieszczono na niej sieć komunikacyjną: ulice, place, drogi i mosty. Mapa nie posiada legendy – prawdopodobnie załączono do niej oddzielny opis, co było wówczas często stosowane.

Sporządzone przez Malleta opracowanie jest dziełem autorskim wybitnego topografa wojskowego. Jest to z całą pewnością mapa oryginalna. Nie zachowały się i najprawdopodobniej nie istniały wcześniejsze prace kartograficzne, które mogły stanowić dla Malleta pierwowzór. Dysponował on jednak wówczas materiałem kartograficznym i pomiarowym, który